

Rispje en Siedzje

Wat bereikt is in de Lectoraten Frysk & Meartaligens en
Taalgebruik & Leren in de jaren 2010–2018.

En wat gaat volgen vanaf 2019 in het Lectoraat
Meertaligheid & Geletterdheid.

**Eindredactie Reitze Jonkman
en Alex Riemersma**

16. Observeren en (zelf)evalueren van mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid¹

Maaïke Pulles
Anke Herder

Inleiding

In de meertalige context van het onderwijs in Friesland; wordt van scholen verwacht dat ze de ontwikkeling van leerlingen volgen voor zowel Nederlands als Fries op alle domeinen van taalvaardigheid. Voor leesvaardigheid en taalkennis/taalverzorging biedt de methode vaak handvatten om deze vaardigheden in beeld te brengen of zijn er toetsen voorhanden. De ontwikkeling in productieve mondelinge en schriftelijke taalvaardigheden is echter moeilijker te volgen. Het ontbreekt leerkrachten vaak aan een instrument om de ontwikkeling

van leerlingen op deze vaardigheden in beeld te brengen. Feedback op de mondelinge en schriftelijke taalproductie van kinderen beperkt zich meestal dan ook tot algemene opmerkingen op basis van intuïties en ervaring (wat mag je op een bepaald moment verwachten?) en algemene uitspraken over waar bijvoorbeeld een goede presentatie aan moet voldoen. Om leerkrachten te ondersteunen bij het volgen van de Nederlandse mondelinge en schriftelijke taalontwikkeling van hun leerlingen is in een eerder project van het Lectoraat Taalgebruik & Leren van de NHL Hogeschool en het voormalige

¹ Dit artikel is een bewerking van een eerder artikel dat is verschenen in een bundel over de evaluatie-instrumenten voor het Fries (Pulles, Faasse & Singelsma, 2017).

Expertisecentrum taal, onderwijs en communicatie van de Rijksuniversiteit Groningen een reeks instrumenten ontwikkeld om de mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid Nederlands van kinderen in de middenbouw en bovenbouw van het basisonderwijs op een reeks genres te volgen (Berenst, Faasse, Linthorst & Pulles 2013). De instrumenten bleken goed bruikbaar in de praktijk en daarom zijn deze instrumenten en de manier waarop ze ontwikkeld zijn uitgangspunt geweest voor het ontwikkelen van een observatie-instrument voor het vak Fries. In de jaren 2011-2013 zijn er elf observatie-instrumenten ontwikkeld voor de Nederlandstalige schriftelijke en mondelinge taalvaardigheid voor de midden- en bovenbouw van de basisschool, gekoppeld aan de referentieniveaus van het Referentiekader Taal (Meijerink 2009). In de jaren 2014 -2016 zijn deze instrumenten aangepast zodat ze ingezet kunnen worden bij het volgen van de mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid in het Fries. Ook zijn er op basis van Friestalig mondeling en schriftelijk taalgebruik nieuwe instrumenten ontwikkeld voor de onderbouw van het basisonderwijs en voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Waar mogelijk is bij Friese instrumenten een relatie gelegd tussen de te observeren kenmerken en de beheersingsniveaus zoals die beschreven zijn in het Referentiekader Frysk (Meestringa & Oosterloo 2016). Omdat uit eerdere ervaringen met de instrumenten al bleek dat ook leerlingen zelf baat kunnen hebben bij dit type observatie-instrumenten om zicht te krijgen op hun eigen ontwikkeling in de mondelinge en schriftelijke taalvaardigheden, zijn de bestaande leerkracht-instrumenten verder ontwikkeld tot zelfevaluatie-instrumenten voor leerlingen in de midden- en bovenbouw van het basisonderwijs.

Observatie als methode om ontwikkeling van taalvaardigheid te volgen

Vanuit de sociaal-culturele leertheorie kunnen we de ontwikkeling van taalvaardigheden bezien als het leren (toepassen) van bepaalde handelingen in een specifieke sociaal-culturele context. Het leren vindt altijd plaats in interactie met anderen en met de sociale omgeving (o.a. Vygotsky 1978, Wells 1999, Walsweer 2015). In deze lijn zien we de ontwikkeling van taalvaardigheid dan ook als contextafhankelijk: het ontwikkelen van taalvaardigheden is nauw verbonden aan de sociale context waarin de taalactiviteiten plaatsvinden, kinderen doen verschillende ervaringen op in verschillende sociale contexten en leren zo het taalgebruik dat daarbij hoort. En als we dan kinderen willen volgen in hun ontwikkeling, betekent dat bijvoorbeeld voor *schrijfvaardigheid* dat we de ontwikkeling daarvan ook in de verschillende sociale contexten waarin geschreven wordt, moeten bekijken. Taalgebruik (in een sociale context) heeft een bepaald doel, bijvoorbeeld overtuigen of informatie verstrekken, dat bereikt kan worden door het taalgebruik (schriftelijk of mondeling) zodanig vorm te geven dat het gericht is het bereiken van het doel. Binnen de *genredidactiek* (Van der Leeuw & Meestringa, 2014) worden die verschillende sociale doelen gekoppeld aan *genres*, daarmee worden teksten bedoeld die specifieke kenmerken op het gebied van taalgebruik en structuur hebben. Een sociaal doel kan dan bijvoorbeeld zijn om te vertellen hoe te handelen en daarvoor schrijf je een instructieve tekst, zoals een recept of een spelinstructie. In het geval van mondelinge taalvaardigheid geef je een mondelinge instructie. In de genredidactiek

staat de ontwikkeling van genrekennis centraal en wanneer die ontwikkeling gevolgd wordt, zal ook op genreniveau gekeken moeten worden naar hoe leerlingen zich daarin ontwikkelen en dat betreft zowel schriftelijke als mondelinge genres. Het houden van een mondeling betoog is (deels) een andere vaardigheid dan het houden van een boekbespreking, omdat het nu eenmaal andere genres met andere specifieke kenmerken zijn. Daarnaast is er nog een psychometrische reden om met genres te werken: het blijkt dat je niet over 'schrijfvaardigheid' (en dus ook niet over 'mondelinge vaardigheid') in het algemeen kunt spreken, omdat de vaardigheid, zoals gemeten in holistische of analytische beoordelingen, per genre blijkt te verschillen (Beers & Nagy 2011).

De meest voor de hand liggende methode om de ontwikkeling van kinderen wat betreft hun productieve taalgebruik te volgen, is observatie van dat taalgedrag zelf, in de context waarin dat taalgedrag plaatsvindt (Wilkinson & Silliman 1990). Die observaties moeten dan betrekking hebben op de relevante eenheden van taalgebruik, die we dus als *genres* karakteriseren. Als het om beoordelingen gaat, zien we dan vaak dat er 'holistisch' wordt beoordeeld: de 'kwaliteit' van de gehele tekst of mondelinge taalactiviteit wordt dan in één keer getypeerd. Willen we echter leerkrachten helpen om adequate feedback op leerlingen te geven, dan is een *beschrijvende* en dus *analytische* manier van in beeld brengen voor de hand liggend. Wij spreken daarom over 'observatie-instrumenten' waarmee de ontwikkeling van kinderen, wat betreft hun concrete taalgebruik, gevolgd kan worden, en waarin zoveel mogelijk is afgezien

van evaluatieve termen. Tegelijkertijd kan dat niet helemaal, omdat die ontwikkeling steeds ook een beoogd eindpunt heeft, namelijk dat wat volwassen en geschoolde taalgebruikers doen. Dat wordt zichtbaar in de ontwikkelingslijnen die met de afzonderlijke observatiecategoriën zijn verbonden.

Ontwikkeling van een observatie-instrumentarium

Om tot goede en bruikbare observatie-instrumenten te komen is bij het ontwerpen gebruik gemaakt van de *Prominent Feature Analysis* (PFA) (Graves, Swain & Morse 2011). Deze analyse is erop gericht dat professionals (i.c. leerkrachten) systematisch in kaart brengen welke kenmerken opvallend zijn (in positieve of in negatieve zin) in de uitvoering van bepaalde taaltaken, die genregebonden zijn. Zie voor meer informatie eventueel de artikelen van Linthorst, Pulles & Faasse (2013) en Pulles, Faasse & Singelsma (2017). De werkwijze van PFA geeft de mogelijkheid om kenmerken van een schrijfproduct te beschrijven op een continuüm van kwaliteit (Swain, Graves, Morse & Patterson 2012), en daarmee van de ontwikkeling van kinderen in de beheersing van een bepaald genre. Swain e.a. concludeerden dat leraren die met de PFA werken zeer goed in staat zijn om relevante genrekenmerken te destilleren en dat de reeks kenmerken die zo tot stand gekomen is ook door een andere groep leraren worden genoemd. Daarmee is de methode ook geschikt om in te zetten voor de ontwikkeling van een observatie-instrument dat ook de intuïties van andere leerkrachten recht doet en hen dus kan helpen om een goed beeld te krijgen van de taalvaardigheid van hun leerlingen binnen het genre in kwestie.

De methode van onderzoek die benut werd voor de ontwikkeling van het instrumentarium, is die van het ontwikkelingsonderzoek (Educational Design Research) (Collins & Joseph 2004, Plomp & Nieveen 2007). Dat is een cyclisch onderzoeksproces; waarbij een verwachting ten aanzien van een werkwijze of instrument wordt uitgeprobeerd in de praktijk en op basis van de bevindingen ten aanzien van het functioneren van die werkwijze of het instrument steeds wordt bijgesteld. In dit project betrof het een onderzoek naar de manier waarop de mondelinge taalvaardigheden en de schrijfvaardigheid van leerlingen adequaat in beeld konden worden gebracht. Deze werkwijze is beproefd in het eerste onderzoekstraject waarin een elftal observatie-instrumenten is ontwikkeld voor het Nederlands in de midden- en bovenbouw van het basisonderwijs (Berenst, Faasse, Linthorst & Pulles, 2013; Linthorst, Pulles & Faasse, 2013). In dit project ging het om vier rondes waarin telkens door een groep van 12 leerkrachten en 4 onderzoekers drie observatie-instrumenten werden ontwikkeld, twee voor mondelinge genres en een schriftelijk genre. Aan het eind van iedere ronde werden de werkwijze en de opbrengsten geëvalueerd, en werd de opzet voor de volgende ronde op basis van evaluatie desgewenst aangepast. Iedere onderzoeksrunde bestond uit de volgende fasen: (1) vaststellen genre en taken op basis van het Referentiekader Taal (Meijerink e.a. 2009); (2) uitvoering taken; (3) Prominent Feature Analysis; (4) vaststellen voorlopig instrumentarium; (5) uittesten voorlopig instrumentarium; (6) vaststellen definitief instrumentarium. De definitieve instrumenten zijn vervolgens getoetst op bruikbaarheid en betrouwbaarheid (per item) aan de hand van nieuwe proefafnames

door de groep leerkrachten. Uit de betrouwbaarheidsanalyses bleek toen dat er veelal een ruim voldoende mate van overeenstemming was tussen de observatoren (>.80).

Deze werkwijze is vervolgens in het tweede onderzoekstraject 'Evaluatiesysteem Frysk' in een verkorte cyclus uitgevoerd, omdat er voortgebouwd kon worden op het eerdere onderzoekstraject en omdat er minder tijd beschikbaar was voor deelnemende leraren (Pulles, Faasse & Singelsma, 2017). Voor dit project moest de bestaande reeks uitgebreid worden naar de onderbouw van het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Omdat het instrumentarium uitgaat van genres, en die genres in het Nederlands en Fries overeenkomen, konden de reeds ontwikkelde instrumenten vertaald worden en gekoppeld worden aan het Referentiekader Frysk. Daarnaast werden vier nieuwe genres ontwikkeld voor de onderbouw van het basisonderwijs en een voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. In een derde traject (2018-2019) zijn de instrumenten die ontwikkeld waren voor de midden- en bovenbouw van het basisonderwijs omgevormd tot zelfevaluatie-instrumenten voor leerlingen. Door leerlingen zelf hun productieve taalproducten (teksten, presentaties en gesprekken) te laten evalueren, wordt inzicht in het eigen leerproces versterkt en het eigenaarschap versterkt. De ontwikkeling heeft in vier fasen plaatsgevonden. Allereerst werden de bestaande instrumenten herschreven in leerlingentaal, waarbij soms ook keuzes werden gemaakt om kenmerken weg te laten of samen te voegen (omdat ze te moeilijk waren voor zelfevaluatie). Deze eerste versies zijn vervolgens voorgelegd aan twee leerkrachten en op basis

van hun feedback zijn testversies ontwikkeld. Op een drietal basisscholen zijn de instrumenten vervolgens uitgetest door leerlingen, waarbij elke school met drie genres aan de slag ging. Analyse van de ingevulde formulieren en de resultaten uit een online vragenlijst voor de leerkrachten, gericht op inhoud en opzet van de instrumenten en op praktische aspecten van de uitvoering, hebben geleid tot bijstelling van de instrumenten.

Beschrijving van het instrumentarium

Er ligt nu een observatie-instrumentarium voor het volgen van de ontwikkeling van mondelinge taalvaardigheid en schrijfvaardigheid van leerlingen in het basisonderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs. Met dit instrumentarium kunnen leerlingen gevolgd worden op weg naar

ZELFEVALUATIE MONDELING INTERVIEW		Hoe heb ik het als interviewer gedaan?
Naam:	Datum:	
Ik hield een interview met:		
Het interview ging over:	Taal of talen waarin ik geïnterviewd heb:	
	☐ Nederlands ☐ Frysk ☐ English ☐	

WAT DEED IK?

GENRE-KENMERKEN - Was het interview een echt interview?

GENRE-KENMERKEN - Was het interview een echt interview?	
☹️ _____ ☹️	_____ ☺️
1 Ik heb niet verteld waarover het interview zou gaan.	Aan het begin heb ik duidelijk verteld waarover het interview zou gaan.
2 Ik heb alleen maar naar feiten gevraagd.	Ik heb zowel naar feiten als naar meningen gevraagd.
3 Ik heb geen enkele keer doorgevraagd op een antwoord.	Ik heb regelmatig doorgevraagd op een antwoord.
4 Ik stelde veel vragen over andere onderwerpen.	Mijn vragen hadden allemaal te maken met het onderwerp van het interview.

Schema 1.

de 'complete' beheersing van een genre, in een meertalige situatie waar Nederlands en Fries (en eventueel Engels) naast elkaar gebruikt worden in het onderwijs. Er zijn zowel instrumenten voor de leerkracht die zicht wil krijgen op de ontwikkeling van leerlingen als instrumenten voor leerlingen, die ingezet kunnen worden in het leerproces.

Het observatie-instrumentarium is een uitwerking van de domeinen gesprekken (petear), spreken (sprekken) en schrijven (skriuwen), zoals die beschreven staan in zowel het Referentiekader Taal als het Referinsjeramt Frysk. Zie tabel 1 voor een overzicht van alle instrumenten. Ieder instrument bevat een aantal kenmerken die van belang zijn voor het specifieke genre en een aantal algemene taalgebruikskennmerken. De kenmerken zijn telkens op een lijn gezet, met aan de linkerkant van de lijn een omschrijving van wat te zien/horen is als dit kenmerk (nog) niet goed uitgevoerd wordt en aan de rechterkant de omschrijving hoe een positieve realisatie van het kenmerk eruitziet. Door deze lijnschaal is het mogelijk om bij herhaald gebruik van het instrument de ontwikkeling van de leerling op het kenmerk en dus op de verschillende genres door de jaren heen te volgen. Zo kan het zijn, dat een leerling bij bijvoorbeeld het houden van een (mondelinge) boekbespreking de klas wél aanraadt om het boek te lezen, maar dit nog niet duidelijk beargumenteert. De leerkracht markeert dan bij de betreffende genrekenmerken redelijk links op de lijnschaal (zie schema 1). Tegelijkertijd kan dezelfde leerling bij de 'algemene taalgebruiksvaardigheden' steeds aan de rechterkant scoren. Wanneer deze leerling na een jaar weer de opdracht krijgt een boekbespreking te houden kan hij/zij in een voorgesprek

erop gewezen worden om duidelijk uit leggen waarom de klasgenoten het boek wel of niet zouden moeten lezen. Bij deze tweede observatieronde hoeven de algemene taalgebruiksvaardigheden ook niet weer ingevuld te worden, omdat deze immers al beheerst worden.

Bij de zelfevaluatie-instrumenten is, naast de categorieën 'genrekenmerken' en 'algemene taalgebruikskenmerken' een categorie toegevoegd waarbij de leerlingen een sterk punt en twee verbeterpunten (op genreniveau en op taalgebruiksniveau) concreet formuleren.

Conclusie

Het in beeld brengen en volgen van de mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid is ingewikkeld en tijdrovend wanneer leerkrachten niet beschikken over een gedegen en goed bruikbaar hulpmiddel. Met dit observatie-instrumentarium wordt het voor leerkrachten eenvoudiger om op een eenduidige manier de voortgang van hun leerlingen in beeld te brengen op verschillende relevante aspecten van presenteren, gesprekken voeren en schrijven. Bovendien geven de zelfevaluatie-instrumenten handvatten om de leerlingen zelf eigenaar te worden van hun eigen leerproces op deze gebieden.

Genre	Onderbouw PO	middenbouw/ bovenbouw PO	onderbouw VO	zelfevaluatie
Mondeling monoloog: - Navertelling - Presentatie - Betoog - Instructie - Boekbespreking	x	x x x x	x x x	x x x x
Mondeling gesprek: - Fantasiespel - Interview - Overleg - Discussie	x x	x x x	x x x	x x x
Schriftelijk: - Schriftelijke taalontwikkeling - Verslag - Brief met verzoek om informatie - Instructie - Recensie - Nieuwsbericht - Betoog	x	x x x x	x x x x	x x x x

Tabel 1: Overzicht van instrumenten

Omdat de instrumenten uitgaan van genres en die genres in principe niet gebonden zijn aan een specifieke taal, zijn de instrumenten ook geschikt om in te zetten in de meertalige context zoals Friesland die kent, bijvoorbeeld in het kader van het project Inspirerend Meertalig. In een vervolgtraject zal vanuit een praktijkgerichte en ontwerpgerichte werkwijze – samen met leerkrachten - onderzocht worden hoe het instrumentarium ingebed kan worden in het bestaande aanbod en in projecten die scholen uitvoeren.

Literatuur

- Beers, S.F. & W. E. Nagy (2011).** Writing development in four genres from grades three to seven: syntactic complexity and genre differentiation. *Reading and Writing* 24 (2): 183-202.
- Berenst, J. S. Faasse, R. Linthorst & M. Pulles (2013).** *Observeren van presentaties, gesprekken en geschreven teksten in midden- en bovenbouw. 11 observatie-instrumenten om mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid in beeld te brengen.* Leeuwarden/ Groningen: Lectoraat Taalgebruik & Leren, NHL/ Expertisecentrum taal, onderwijs en communicatie, RUG.
- Collins, A. & Joseph, D. (2004).** Design Research: Theoretical and Methodological Issues. *Journal of the Learning Sciences* 13-1: 15-42.
- Leeuw, B. van der & Th. Meestringa (2014).** *Genres in de schoolvakken. Taalgerichte didactiek in het voortgezet onderwijs.* Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Linthorst, R., M. Pulles & S. Faasse (2013).** Observeren en volgen van mondelinge en schriftelijke taalvaardigheden. *Tijdschrift Taal*, jrg. 4, nr. 7, p. 6-11.
- Meestringa, T. & A. Oosterloo (2015).** *Referinsjeramt Frysk.* Leeuwarden: Afûk.
- Meijerink, H.P. e.a. (2009).** *Referentiekader taal en rekenen.* Enschede: SLO.
- Plomp, T. & N. Nieveen (eds.) (2009).** *An Introduction to Educational Design Research.* Enschede: SLO
- M. Pulles, S. Faasse & J. Singelsma (2017).** Ontwikkeling van een observatie-instrumentarium voor mondelinge en schriftelijke taalvaardigheden. In: R. Jonkman (red.). *Wêr hast it wei? Evaluaasjesysteem Frysk (Grip-project 2014-2016).* NHL Hogeschool: Leeuwarden, p.37-48.
- Swain, S.S., R.I. Graves & D.T. Morse (2010).** Prominent Feature Analysis: What it means for the classroom. *English Journal* 99-4: 84-89.
- Swain, S.S., R.L. Graves, D.T. Morse & K.J. Patterson (2013).** Prominent Feature Analysis: Linking assessment and instruction. In: Bazerman, Ch. (ed). *International Advances in Writing Research: Cultures, Places, Measures.* Fort Collins, Colorado: Parlor Press and the WAC Clearinghouse.
- Vygotsky, L.S. (1978).** *Mind in society. The development of higher psychological processes.* Cambridge/London: Harvard University Press.
- Walsweer, A.P. (2015).** *Ruimte voor leren. Een etnografisch onderzoek naar het verloop van een interventie gericht op versterking van het taalgebruik in een knowledge building environment op kleine Friese basisscholen.* Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen/NHL Hogeschool Leeuwarden.
- Wells, G. (1999).** *Dialogic Inquiry. Towards a Sociocultural Practice and Theory of Education.* Cambridge University Press.
- Wilkinson, L.C. & E.R. Silliman (1990).** Sociolinguistic Analysis: Nonformal Assessment of Children's Language and Literacy Skills. *Linguistics and Education* 2, p.109-125.